

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI  
TARBIYALASHNING PSIXOLOGIK USULLARI**

*Utebergenova Nazligul Batirbaevna*

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi Shumanay tumani 1-sonli maktab psixologi*

*Karakulova Aysholpan Bekkaliyeva*

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi Shumanay tumani 5-sonli maktab psixologi*

**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashning psixologik usullari, yosh davrining o‘ziga xos xususiyatlari hamda bola shaxsini shakllantirishda oila va maktabning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ijobiy motivatsiya va individual yondashuvning tarbiyadagi o‘rni tahlil qilinadi.

**Kalit so‘zlar:** kichik maktab yoshi, tarbiya, psixologik usullar, motivatsiya, emotsional rivojlanish, individual yondashuv, oila, maktab.

**KIRISH**

Kichik maktab yoshi bolaning psixologik rivojlanishida muhim davrlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bolaning xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari shakllana boshlaydi. Shu sababli tarbiya jarayonida psixologik yondashuvlardan foydalanish katta ahamiyatga ega.

Kichik maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashda eng muhim usullardan biri mehr va qo‘llab-quvvatlashdir. Bola o‘zini xavfsiz va qadrlangan his qilganda uning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi.

Rag‘batlantirish usuli ham samarali hisoblanadi. Maqtov va ijobiy baho bolaning faolligini oshirib, yaxshi xulq-atvorni mustahkamlaydi. Biroq rag‘bat haddan oshmasligi va o‘rinli qo‘llanishi kerak.

Tushuntirish va suhbat usuli orqali bolaga yaxshi va yomon xatti-harakatlarning oqibatlarini sodda va tushunarli tarzda izohlanadi. Bu usul bolaning ongli xulq-atvorini shakllantirishga yordam beradi.

O‘yin faoliyati kichik maktab yoshidagi bolalar uchun muhim psixologik vositadir. Rolli o‘yinlar va ijodiy mashg‘ulotlar orqali bolalarda muloqot, hamkorlik va mustaqil fikrlash rivojlanadi. Individual yondashuv tarbiya samaradorligini oshiradi. Har bir bolaning qiziqishi, qobiliyati va temperamentini hisobga olish muhimdir.

Psixologik jihatdan sog‘lom muhit yaratish ham muhim ahamiyatga ega. Oiladagi tinchlik va o‘zaro hurmat bolaning ruhiy barqarorligini ta’minlaydi.

Maktab va oila hamkorligi tarbiya jarayonida muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi va ota-onaning bir xil talab va yondashuvga ega bo‘lishi bolaning ijobiy rivojlanishiga yordam beradi. Shuningdek, bolalarda mustaqillikni rivojlantirish ham zarur. Oddiy

vazifalarni mustaqil bajarishga o'rgatish ularda mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Boshlang'ich maktab yoshining chegaralari 7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha. Bu vaqtda bola boshlang'ich maktabga borishni boshlaydi. Bu ham bola organizmining faol biologik rivojlanishi davri. Muhim o'zgarishlar tananing asab tizimi, skelet va mushak tizimlariga, ayniqsa ichki organlarning rivojlanishiga ta'sir qiladi [2, B. 256].

Yana bir xususiyat boladagi axloqiy tuyg'ularning jadal rivojlanishi bilan bog'liq: do'stlik hissi, sinf uchun javobgarlik, boshqalarning qayg'usiga hamdardlik, adolatsizlikdan g'azablanish va boshqalar. Shu bilan birga, ular aniq ta'sirlar, ko'rilgan misol va topshiriqni bajarishda o'z harakatlari ta'siri ostida shakllanadi. Shuni yodda tutish kerakki, yosh o'quvchi o'zini tutish me'yorlari haqida bilib olganda, u o'qituvchining so'zlarini faqat unga hissiyot bilan tegganda, buni qilish zarurligini to'g'ridan-to'g'ri his qilganida sezadi.

Kichik yoshdagi o'quvchi yaxshi ish qilishi, achinishi va boshqalarga hamdardlik bildirishi mumkin. Va shu bilan birga, shunga o'xshash vaziyatlarda, aksincha, u bu his-tuyg'ularni ko'rsatmasligi mumkin. Albatta, kattalarning hukmini eshitib, u o'z munosabatini tezda o'zgartirishi va shu bilan birga rasmiy emas, balki mohiyatan yana yaxshi bo'lib chiqishi mumkin.

Boshlang'ich maktab yoshida axloqiy his -tuyg'ular, bola har doim yetilishi kerak bo'lgan axloqiy tamoyilni yetarli darajada aniq anglamasligi va tushunishi bilan tavsiflanadi, lekin ayni paytda uning tajribasi unga nima yaxshi va nima ekanligini aytib beradi. Shuning uchun, noqonuniy xatti-harakatlar qilganda, u odatda uyat tuyg'usini boshdan kechiradi.

Ya'ni, boshlang'ich maktab yoshida bolaning manfaatlarida, uning hukmron his-tuyg'ularida, uni band qiladigan va hayajonlantiradigan narsalarda jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Maktab – yosh avlodni tarbiyalash tizimining asosiy bo'g'i. Bola ta'limining har bir bosqichida tarbiyaning o'ziga xos tomoni ustunlik qiladi. Kichik maktab o'quvchilarining tarbiyasida axloqiy tarbiya shunday bo'ladi: bolalar oddiy axloq me'yorlarini o'zlashtiradilar, turli vaziyatlarda ularga rioya qilishni o'rganadilar. Axloqiy xulq-atvorning shakllanishi bolalarning ko'p qirrali faoliyati (o'yinlar, o'qish) jarayonida, ular turli vaziyatlarda tengdoshlari bilan, o'zlaridan kichikroq bolalar va kattalar bilan bo'lgan munosabatlarda sodir bo'ladi.

O'quv mashg'ulotlarida va tengdoshlar jamoasida, yosh o'quvchi, birinchi navbatda, mustaqillik, o'ziga ishonch, mas'uliyat, qat'iyatlilik, chidamlilik kabi irodali xarakterli xususiyatlarni shakllantiradi.

Kichik yoshdagi o'quvchining irodali muhim xususiyati-o'zini tuta bilishdir. Bu xususiyat birinchi navbatda kattalarning talablariga bo'ysunish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Ko'plab talabalar o'z xohish -istaklari va dam olish ehtiyojlarini cheklab, o'z darslarini o'zi tayyorlay oladilar. Kichik maktab o'quvchisida o'zini tutishning salbiy xarakteri – impulsivlik kuzatiladi. Bu yoshdagi hissiyotning kuchayishi natijasida

bolani o'zining yangiliklari bilan o'ziga jalb etadigan hamma narsaga e'tiborni tez kutilmagan rag'batlantirishga qaratadi.

A.N.ning tadqiqotlarida. Leontyev shuni ko'rsatdiki, ularning xatti harakatlarida eng impulsivi o'g'il bolalar, qizlar esa o'zlarini tutib turishadi. Mualliflar buni oiladagi alohida mavqei bilan izohlaydilar, bu erda ular kundalik hayotini tartibga solish va ko'proq cheklovlarga ega bo'lish uchun uy yumushlarini bajaradilar, bu esa ular o'zini tuta bilishga yordam beradi.

Yosh maktab o'quvchilari ko'pincha o'z harakatlariga ishonmaydilar. Noma'lum va qo'rqinchli kichik maktab o'quvchilari, ular uchun tez-tez takrorlanadigan muvaffaqiyatsizliklar natijasida, mustahkam bilimlar bo'lmaganda, ular uchun yangi, notanish muhitda. Qat'iylik, eng muhim belgi sifatida, ayniqsa, 3-sinfda uchraydi. Uning yordami bilan talabalar katta muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

Boshlang'ich maktab yoshida his-tuyg'ular irodali harakatlarda muhim rol o'ynaydi, ular ko'pincha xatti-harakatlarning motivlariga aylanadi. Bu bosqichda iroda va hissiyotlarning rivojlanishi doimiy o'zaro ta'sirda sodir bo'ladi. Ba'zi hollarda, his-tuyg'ular irodaning rivojlanishiga hissa qo'shadi, boshqalarda - ular inhibe qiladi. Masalan, maktab jamoasining ta'siri ostida axloqiy his-tuyg'ularning tez rivojlanishi (burch hissi, do'stlik va boshqalar) uchinchi sinf o'quvchilarining ixtiyoriy harakatlarining motiviga aylanadi. Avvaliga bu hissiy istaklar shaxsiy motivlar bilan belgilanadi. Birinchi yoki ikkinchi sinf o'quvchisi so'ralganda tashqi oqibatlar bilan javob beradi.

Yosh o'quvchining xulq-atvori va faoliyatini ixtiyoriy tartibga solish nuqtai nazaridan, vazifalar (vazifalar) optimal murakkablikda bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bu boshida muvaffaqiyat qozonish tajribasini beradi va shu bilan maqsadni yanada qulay qiladi, bu esa o'z navbatida keyingi harakatlarni faollashtiradi. Juda qiyin vazifalar talabaning salbiy tajribasini, harakatlardan bosh tortishi mumkin. Juda oson topshiriqlar irodaning rivojlanishiga hissa qo'shmaydi, chunki talaba ko'p harakat qilmasdan ishlashga o'rganadi.

O'quvchilarning uyushqoqlik, mas'uliyat, qat'iyatlilik va boshqa irodali fazilatlarini namoyon etishining yana bir sharti - bu uning maqsad sari intilayotganini ko'rgan va uni o'z harakatlari va harakatlari natijasida amalga oshiradigan faoliyatni tashkil etishdir. O'qituvchi harakatlarning ketma-ketligi va maqsadga muvofiqligini o'rgatishi, ya'ni irodani rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi kerak.

Mas'uliyat, A. Maslouning fikricha, o'zini o'zi boshqarish, o'zini tutishning ma'lum darajasining mavjud bo'lishini, ya'ni emotsional irodali soha va axloqiyaxloqiy shakllanishini nazarda tutadi [5, B. 68]. Bu qoidalarni aks ettiruvchi ta'lim tizimi an'anaviy tizimdan ancha farq qiladi: talabalar mustaqil ravishda muayyan vazifalarning bajarilishini rejalashtiradi, vazifalarni taqsimlaydi, bajarilishini nazorat qiladi va o'zlari uchun sanksiyalar tizimini belgilaydi. O'qituvchi

topshiriqning barcha bosqichlarida beg‘ubor yordam va yordam beradi.

Shaxsning boshqa fazilatlari va ko‘nikmalarining butun majmui mas‘uliyatning tarkibiy qismlari bo‘lib xizmat qiladi. Ular orasida halollik, adolatlilik, printsiplarga rioya qilish, o‘z harakatlarining oqibatlari uchun javob berishga tayyorlik bor. Agar odamda hissiy xususiyatlar rivojlanmasa, bu fazilatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin emas: hamdardlik qobiliyati, boshqa odamlarga nisbatan sezgirlik. Har qanday burchning bajarilishi boshqa irodali fazilatlarning namoyon bo‘lishini talab qiladi: qat‘iyatlilik, tirishqoqlik, qat‘iyatlilik, chidamlilik. Shunday qilib, mas‘uliyat nafaqat xarakterda, balki his -tuyg‘ularda, idrokda, xabardorlikda, dunyoqarashda, shaxsiyat xulq -atvorining turli shakllarida namoyon bo‘ladi.

Keling, boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda bu fazilatning namoyon bo‘lishini ko‘rib chiqaylik. Bu yosh guruhining mas‘uliyat ko‘rsatkichlari orasida E.F. Nikolayevaning ta’kidlashicha:

- bolaning boshqalar uchun muhim bo‘lgan ko‘rsatmalarni bajarishning zarurligi va ahamiyatini anglashi;

- harakatlarning berilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga, vazifaning hissiy tajribasiga, uning mohiyatiga va natijasiga qaratilishi;

- tayinlangan ishni bajarish uchun javobgarlikka tortish zarurligini anglash

Boshlang‘ich maktab yoshida bu sifat shakllanish bosqichida. Bu jarayon bolaning faolligi qanday rivojlanib murakkablashishiga (o‘yin - ta’lim - ish), hozirgi vaqtda qaysi faoliyat etakchi bo‘lishiga, uning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o‘rni qanday o‘zgarishiga bog‘liq. Shu sababli, kichik maktab o‘quvchisining mas‘uliyatini odat, hissiy impuls yoki ongli-irodali kuchlanish darajasida namoyon bo‘ladigan nisbatan barqaror sifat deb aytish mumkin.

Yosh o‘quvchining mas‘uliyatini faqat odat, hissiy impuls yoki ongli-irodali zo‘riqish darajasida namoyon bo‘ladigan nisbatan barqaror sifat deb atash mumkin. Kichik o‘quvchining umumiy rivojlanish jarayoni, uning turmush tarzidagi o‘zgarishlar, uning oldiga qo‘yilgan ba’zi maqsadlar tufayli yuzaga keladigan jiddiy o‘zgarishlar uning hissiy hayoti o‘zgara boshlaydi. Yangi tajribalar paydo bo‘ladi, yangi vazifalar va maqsadlar paydo bo‘lib, o‘zlarini o‘ziga jalb qiladi, bir qator hodisalar va voqelikning jihatlariga yangi, hissiy munosabat tug‘iladi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolani befarq qoldiradi. Yosh maktab o‘quvchilari sezgir hissiy va irodali sohalar bilan ajralib turadi. Bu yoshda axloqiy, hissiy va irodali soha shakllana boshlaydi, shu jumladan mas‘uliyat. Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda bu jarayonlarning shakllanishini ota -onalar va o‘qituvchilar nazoratining ahamiyati va zarurligini ta’kidlash lozim.

### **XULOSA**

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashda psixologik usullardan to‘g‘ri foydalanish bolaning sog‘lom shaxs bo‘lib shakllanishiga

xizmat qiladi. Mehr, rag‘bat va individual yondashuv tarbiyaning asosiy omillaridan hisoblanadi.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:**

1. Додусенко Н. А., Нетужилова, И. В. Проектная деятельность в начальной школе. – Москва: Основа, 2010.
2. Зудилина И. Ю. Возрастная психология: методические рекомендации. – Кинель: РИО СГСХА, 2017.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Просвещение, 2015.
4. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. –Москва: ЭКСМО, 2016.
5. Николаева Э.Ф. Возрастная психология. – Тольятти: Тольяттинский гос. ун-т, 2017.
6. ZIYO.NET